

ILIJA DRMIĆ

Obitelj i odgoj

Povijesno-filozofski i
teološko-katehetski
vid motrenja

Uvod

Obitelj je najmanja i osnovna zajednica svakog društva. Stoga se može s pravom reći da se obiteljski život i ustrojstvo odražava i na društvo. Drukčije rečeno, ako su članovi jedne obitelji odgojno dozreli za obiteljski život, onda su zreli i za društveni život. Naša država sada uvelike posvećuje pažnju ustroju i odgoju unutar obitelji, jer: "Najjači konstruktivni moment u odgoju čovjeka jest odlučan, miran poredak u domu, njegov mir i ljepota. Srdačnost, rad, prirodnost u domu razvijaju dobrotu, volju za radom i jednostavnost kod djeteta" (E. Key). U obitelji dijete stječe sve *vrline* koje trebaju resiti budućeg nosioca društvenih i crkvenih djelatnosti. Uz *vrline* stječe se i *ljestvica vrednota*, koja se, istina, i kroz ostale oblikovne ustanove učvršćuje i vrednuje, te prihvaća i ostvaruje u svakodnevnom saobraćanju. Osjećaj za pravdu i ljubav, sloboda i rad, suživot s drugima u istim i različitim ciljevima najbolje se može steći u pravom obiteljskom ozračju. Mnoge vrednote osobnog i zajedničkog života u društvu stječu se i u školi kao mjestu zajedničkog života, a te su: intelektualne, moralne, estetske, a uskoro i religijske, ali temelji su zacijelo čvršći ako su udareni u obiteljima. Škola i ostale društvene odgojne ustanove su mjesta *nadgradnje* odgoja i obrazovanja svojih članova, pa prema tome imaju ipak *drugotnu* odgojnu ulogu dok obitelj ima *prvotnu*. Škola se trudi, služeći se svim raspoloživim sredstvima i metodama, da odgaja buduće odgajatelje koji će u prvom redu na razini svoje obitelji provoditi pravi odgoj, a potom na razini škole koja će im se povjeriti ili bilo koje radne zajednice i ustanove. Ideje odgoja provlače se kroz sve ustanove od kojih ovisi sreća pojedinaca i društva. Da je to težak i mukotrpan posao, posve je razvidno.

Obitelj je kroz povijest različito shvaćana, kao što je različito i više puta krivo shvaćan čovjek i njegov status unutar svijeta i određenog društveno-političkog uređenja. Najviše egzistencijalne muke i odgojne poteškoće imale su radničke obitelji, pa i seljačke koje su uvijek bile na rubovima društva, a i brojne građanske obitelji morale su se boriti za vlastiti status često vrlo mukotrpano.

Prvobitna zajednica imala je poseban oblik ustroja obitelji i odgoja, koji se opet u potpunosti razlikovao od života obitelji u robovlasničkim sustavima. Feudalistički, kapitalistički i imperijalistički sustavi nisu imali razvijenu nauku o obitelji i obiteljskom odgoju zbog nastranih shvaćanja čovjekovog položaja unutar tih društveno-političkih formacija. Dakako, pozitivnih gledanja, kako na čovjeka tako i obitelj, bilo je tijekom ljudske povjesti ali je to bilo izraženo u obliku klasne svijesti, tj. nešto se odnosilo na više kaste, na bogate i imućne, a nešto na niže i siromašne.

Kršćanstvo je uvijek propovijedalo jednakost među ljudima, ali je ipak u određenim povijesnim razdobljima bilo pod patronatom ovog ili onog sustava, što je umanjivalo propovijedanu istinu u najširim slojevima ljudi. Tek pojavom snažnih socijalnih pokreta u Europi, a potom svijetu, i kršćanstvo se oslobađa određenih utjecaja te živo nastavlja s propovijedanjem izvorne istine o jednakosti svih. Komunizam, kao krajnji domašaj socijalizma, propovijedao je istinu ovozemaljski protežnu, a kršćanstvo ovozemaljski i "sub specie aeternitatis". U tom čvorištu ideja trebalo je pronaći najprimjereniju suvremenom čovjeku i njegovim potrebama, a posebice kad je riječ o obitelji i odgoju. Kršćanstvo gleda na obitelj kao "svetu zajednicu" u kojoj bi se trebali "roditi" zdravi članovi - nosioci budućih dobara društva i Crkve, a socijalizam je promatrao obitelj kao osnovnu želju društva koja je trebala roditi i odgojiti samoupravljača svojih i kolektivnih dobara, te moralnu osobu koja će živjeti dostojno čovjeka u tako zamišljenom sustavu. Zacijelo, postavke su idealne a ostvarenja su bila na pomolu, ona potpuna ostvarenja zacrtanih stavova i ideja.

Kršćanstvo i Katolička Crkva trebaju puno toga činiti da bi ostvarivali svoje poglede u svezi obitelji i odgoja, a posebice u novim uvjetima.

Danas se još rabi pojam dezalijenacije kao procesa proziranja i odbacivanja svih natruha duha i svih emanacija duše tijekom ljudske povijesti koje koč normalan rast u funkcionalno društvo. To je vrlo pozamašan projekt purificiranja do apsolutne čistoće ideja. Čovjek je biće koje živi u povijesnom ritmu ideja i misli koje su emanacija duha svih prethodnih razdoblja počevši od "homo sapiensa" do danas, te je s tog stanovišta teško eliminirati sve što je ipak utjecalo na povijesni hod. Zacijelo, ono što je negativno i neprimjereno čovjeku kao slobodnom i razumskom biću nužno treba odbaciti a ono što je pozitivno to treba vrednovati i ugrađivati u nove postavke. Brojne ideje o obitelji i odgoju mogu se naći kao biseri u raznih naroda, odnosno njihovih mislilaca koje se i danas mogu ugraditi u odgojnu zgradu bilo kojeg tipa odgoja, makar su izrečene u neprimjerenim sustavima čovjeku i njegovoj naravi. U ovoj radnji bit će baš riječi o nekim odgojnim postavkama drevnih mudraca: Konfucija, Demokrita, Sokrata, Platona i Aristotela, te o odgojnim zasadama Biblije i Crkve. Prikaz će ići tim pravcem da pokaže odgoj u obitelji, odnosno odgoj za obiteljski i društveni život. No, prije toga samo nekoliko riječi o umijeću odgajanja, što je zacijelo u nastojanju Katoličke Crkve i svih kršćanskih zajednica.

Umijeće odgajanja

Znanost koja proučava odgoj zove se *pedagogija*. Riječ je, kao što je razvidno, stranog podrijetla, i to iz grčkog jezičnog blaga. Sastavljena je od dviju riječi: *pais* što znači *dijete* i *agein* što znači *voditi*. Pedagog se u staroj Grčkoj zvao *rob* koji je vodio dijete na igru, u šetnju, u školu i tome sl. Iako on u strogom smislu nije bio odgajatelj, ipak je taj naziv preuzet za osobu koja odgaja.

Pedagog ili odgajatelj se rađa. Kad se kaže da se rađa, misli se da odgajatelj ima u sebi takve sposobnosti i svojstva koja su primjerena za ulogu odgajanja svih uzrasta čovjeka (od djeteta do starca). U prvom redu to je *osjetljivost*, što proizlazi iz srca, za najveću vrednotu koja se zove čovjek. Potom bi slijedila *razumnost* ili *mudrost*, a zatim *volja* koja pokreće na odgoj u ustrajnosti i ljubavi. Iz ovoga je već očito da je odgajanje umijeće.

Postoje razna mišljenja o ovom predmetu. Jedno je zacijelo nastrano, a bit mu je u tome da je odgoj svojevrsna *manipulacija* (svjesno podvrgavanje pod vlastitu volju) čovjekom. Takvih načina odgoja ima, ali taj se oblik ne može poopćiti. Tko tako odgaja, znači ne shvaća odgoj kao umijeće. U ovom slučaju odgajatelj vrši izvjesni pritisak na odgajanika, na njegov duh i njegovu dušu, te pokušava svoje sposobnosti ili sposobnosti svoje zajednice razvijati u njemu, a trebao bi činiti suprotno, tj. razvijati, nakon što ih dobro uoči, odgajanikove sposobnosti i nutarnje njegove mogućnosti srca i razuma, odnosno duha i duše. To bi bilo slično tome kad bi vrtlar od kruške očekivao jabuke, dakle ono što on želi, a ne ono što stablo kruške stvarno može dati.

Drugo mišljenje ide u pravcu shvaćanja odgoja kao umijeća duha, te se odgoj u tom smislu može odrediti kao *svaka svjesna odgajateljeva djelatnost prožeta ljubavlju, kojom se otkrivaju i razvijaju duhovne i tjelesne moći osobe odgajnika*. Budući da je čovjek biće s tri očite razine: *spoznajnom* (kognitivna), *osjećajnom* (senzibilna) i *djelatnom* (operativna) i odgoj se usmjeruje u tom pravcu da razvija te tri razine, kako bi odgajnik mogao nesmetano živjeti u svijetu i društvu ostvarujući svoje ljudsko poslanje. Ako se sve to ostvaruje na samom sebi, onda je riječ o *samoodgoju*. I odgoj i samoodgoj su dvije pokretačke sile koje bi trebale pratiti čovjeka cijelog života. U ovom se izričajnom okružju može reći da je p e -

d a g o g i j a kao znanstvena disciplina posve opravdana jer ona daje načine i načela odgoja i samoodgoja koristeći se dostignućima i ostalih znanstvenih sustava koji motre čovjeka, kao što su psihologija, antropologija, sociologija i sl. U tim odrednicama tvori se i *kršćanska pedagogija*.

Iz navedene omeđnice odgoja i samoodgoja, razvidno je da je riječ o vrlo važnom predmetu, koji se često zaboravlja u svakodnevicu. Takav zaborav skupo košta svakog pojedinca, društvo i Crkvu. Iz zaborava i nemara odgoja proizlaze brojne nedaće u obiteljima koje se odražavaju i na društvo. Naime, čovjeka kojeg nismo odgojili, ili koji se nije kroz odgoj integrirao u zrelu ličnost, imamo kao svog vlastitog neprijatelja. Na ovom mjestu razmišljanje će dobrano upotpuniti naša poslovice koja glasi: "*Korijeni odgoja su teški, a plodovi slatki.*"

Kad je riječ o roditeljskom odgoju, onda valja reći da je on temeljni. Ako roditelji i cijela obiteljska zajednica spozna, shvati i prihvati ovu zadaću posve ispravno, postoji velika mogućnost, kako bi rekao Erich Fromm, da će društvo biti **zdravo**, a ako je društvo zdravo, bit će zdrava i Crkva. Nažalost, i danas ima obitelji koje odgojnoj ulozi ne posvećuju dostatno pažnje zbog raznih razloga. Roditelji više vole svoju udobnost i svoju "slobodu" ponašanja nego odgajanje rođene djece. Oni time očituju egoističke crte, tj. bore se i ostvaruju slobodu "za sebe" istovremeno oduzimajući slobodu djeci. To tako može ići dok su djeca mala i sve do puberteta, pa čak i adolescentnog doba, ali tad nastaju problemi za roditelje koji nisu odgajali djecu, a time nastaju i poteškoće za sveukupno društvo. Krivci nisu djeca nego roditelji, te bi trebalo roditelje (i odgajatelje u društvu) kažnjavati za delikte tzv. "maloljetnika", a ne maloljetnike! Možda ovo zvuči rigorozno, ali mislim da je u biti istinito. Ovakvi roditelji ne shvaćaju odgojnu zadaću ni kao manipulaciju ni kao slobodu ni kao umijeće.

Neka mi bude dopušteno reći da je tjelesno rođenje čovjeka puno lakše, nego njegovo *duhovno rođenje*, tj. rođenje za život u ljudskoj zajednici i za ljudsku zajednicu kroz samostalno življenje. Brojni su očevi i majke rodili djecu, ali ih nisu odgajali i nisu ih odgojili ni za sebe ni za društvo. Tako su nastali "socijalni slučajevi", što nikome nije od koristi, a najmanje dotičnoj obitelji. Pedagogija i njima posvećuje dužnu pažnju, ali oni se s mukom nakalempljuju u tkivo zajednice (moraju proći "scilu i karidbu" od bolnica preko odgojnih domova i zavoda do zatvora!). Reći će se da ima slučajeva gdje i "pravi odgoj" doživi krive učinke u svojim odgajanicima. Tu se ipak ne može govoriti o pravom odgoju, nego o "brižnom" odgoju koji ima "rupa", tj. postoji razdoblje neuočljivih pogrešaka čiji konačni zbroj daje loš učinak. Ako se traga za pogreškama, roditelji i ostali odgajatelji ih niječu, a to je najbolji dokaz propusta u odgojnom postupku. U većini slučajeva radilo se o odgajateljima koji su s velikim strahom odgajali svoje odgajanike, a gdje je prisutan strah, odsutna je ljubav koja jedina stvara ozračje pravog odgoja!"

Iz dosadašnjeg razmatranja razvidno je da je odgoj umijeće duha, koji se ostvaruje u ljubavi, poštivanju, povjerenju i sl. Svi drugi oblici mogu stvoriti osobe inkompatibilnih ponašanja (blaže shvaćena inkompatibilnost). Sad se vidi da bi trebalo puno raditi na tome da se odgajaju mladi naraštaji za novu obitelj koja će razvijati ozračje potpune ljubavi gdje će djeca doživljavati sebe kao osobe, a ne predmete; gdje će roditelji darivati sebe i svoju slobodu djeci, a ne im je oduzimati na uštrb vlastite ugodnosti.

Mislim da bi to bio put do radosti kako obiteljskog tako i društvenog života. Sada ćemo vidjeti kakve su ideje o odgoju u obitelji nudili drevni mudraci i možemo li se njima poslužiti u današnje vrijeme odgoja u obiteljima.

U ozračju trajnog obiteljskog odgoja

O odgoju su s manje ili više svijesti razmišljali ljudi od najranijih vremena ljudske povijesti. Tragove odgoja nalazimo u pretpovijesti. Tada su uglavnom vladala načela oponašanja, tj. mlađi članovi oponašali su starije, odnosno djeca svoje roditelje i starije. Oponašali su ih u svemu: u radu, običajima, vjerovanjima, kultovima, pričanjima mitova, vračanju itd. Postojao je i jedan vrlo zanimljiv obred "posvećivanja" ili uvođenja u zajednicu (obred inicijacije). To je bio svojevrsni ispit zrelosti. Mladić je pred starijim članovima plemena morao pokazati sve što je oponašanjem usvojio: vještinu uporabe oružja, izdržljivost, hrabrost, smisao i značenja religioznih i drugih obreda i sl. I djevojke su imale slične ispite iz stečenih vještina primjerenih ženama koje su usvajale od majki. Dokaz ovim tvrdnjama su pronađene pećinske slike, zatim život današnjih plemena središnje Afrike, Južne Amerike, dijela Azije, Oceanije i Australije.

Obitelj u pretpovijesti i kasnije prošla je razne modele: poligamiju, poliandriju, monogamiju, monoandriju. Život, odgoj i rad su bile primarne odrednice, što znači da je sve to usebno čovjekovoj naravi.

Naše razmišljanje o obitelji i odgoju bit će plodonosno ako se oslonimo na neka mišljenja mudroslova tijekom povijesti. Prvi čiji će nam stavovi o odgoju pomoći jest kineski filozof KONFUCIJE. On je rođen 551. godine pr. Kr. Svoje misli razvio je nakon bogatog životnog iskustva, te ih je predao svojim učenicima.

Konfucije smatra kao prvo da otac mora biti otac, majka mora biti majka, a sin mora biti sin (on pod pojmom sin misli i kćer ili dijete općenito). Što to znači? Kad se kaže otac, onda pod tim pojmom treba misliti slijedeće: otac je čovjek koji je u suživotu sa svojom ženom rodio sina, ali ne samo da sudjeluje u tjelesnom rađanju sina nego još više u duhovnome, koje se događa izvan majčine utrobe i traje do pune zrelosti i pune odgovornosti. Ako ne vrši svoje očinstvo tako, nije otac! Kad se kaže majka, misli se slijedeće: majka je žena koja u suživotu sa svojim mužem rađa sina. Ona je majka ne samo po tome što nosi plod pod svojim srcem izvjesno vrijeme pa ga potom rodi, nego ona je majka ako i poslije rođenja svog djeteta njega "rađa", tj. njeguje, odgaja, voli i vodi sve do zrelosti, da bi postalo čovjekom. Ako majka ne ispuni svoju zadaću u bilo kom pogledu, ne može nositi taj naslov. sin se određuje u osebnom odnosu prema svom ocu i prema svojoj majci. Iz ovog se daje zaključiti kako je velika uloga oca i majke u rađanju i odgajanju (koje bi trebalo biti trajno) svoje djece. Ocem i majkom u punini se postaje rađanjem i trajnim odgajanjem, a ne samo rađanjem!

Kakav bi trebao biti osobni, a kakav obiteljski život? Na to vrlo važno pitanje Konfucije u knjizi *Veliko učenje* odgovara ovako: "Kad se kaže: 'Tko je sredio svoj obiteljski život, znači da je njegovao svoj osobni život', misli se. Ljudi obično gube sposobnost rasuđivanja kad su u pitanju oni koje vole, koje preziru ili mrze, kojih se plaše, koje sažaljevaju, kojima se dodvaraju ili na koje su gordi (ponosni). Otud, malo je ljudi na ovom svijetu koji vide ono što je rđavo u onima koje vole i koji vide ono što je dobro u onima koje ne vole. Otud izreka: Ljudi ne znaju pogreške svoje djece, kao što ne znaju i ne uočavaju neprimjetni rast rižinih vlati na svojim poljima. Zato se kaže da, oni koji ne njeguju svoj osobni život, ne mogu dovesti u sklad svoj obiteljski život." Ove Konfucijeve riječi poticaj su za cijelu jednu studiju, jer je s malo riječi opisao stanje obiteljskih i sličnih odnosa koji su vrlo osebniji, isprepleteni i zamršeni. No, za našu temu možemo zaključiti sljedeće: skladan obiteljski život plod je skladnog osobnog življenja. To je uzročnopoljedična veza. Moglo bi se i obratno reći: neskladan obiteljski život plod je neskladnosti osobnog života bilo oca bilo majke ili djece. Da bi se to postiglo na razini obitelji, treba otpočeti izgradnjom vlastitog

značaja ili karaktera. Konfucije je i o tome izrekao zanimljivu misao: "Istinski čovjek, želeći izgraditi svoj osobni značaj, pokušava izgraditi i značaj drugih ljudi, i želeći da sam uspije, pomaže da drugi uspiju." Ove činjenice se mogu najbolje ostvarivati unutar obiteljskog ozračja, tj. otac i majka, kao braćni par, izgrađujući vlastite značajeve izgradnju i značajeve jedno drugoga, a taj se napor odražava i na djecu koju su rodili i koju trebaju odgajati, tj. duhovno rađati za osobni i društveni, a kasnije i njihov obiteljski život.

Krajnji domašaj odgoja, kako je razvidno iz daljnjih njegovih razmišljanja, je *potpuna zrelost osobe* i *njezina mudrost* života. Okvir djelovanja u tom pravcu je "*čudoredni zakon*". Ako se taj zakon poštiva, moguće je ostvariti skladnost vlastitog života, a ako se krši, izgledi su nikakvi za skladnost u prvom redu osobnog, a potom obiteljskog i društvenog života.

Konfucije kaže da se odgojen čovjek nikada ne izražava *neodređeno*. To znači da on živi, govori i sprovodi istinu. Velika istina je i obiteljski i društveni život, velika istina je i odgoj, i to trajni obiteljski odgoj. Njegovo učenje o ovom pitanju uistinu je "veliko učenje".

Obitelj kao zajednica za odgoj značajeva

Svoje razmišljanje nastavljamo s Demokritom, mudracem drevne Grčke, čovjekom za kojega je Aristotel rekao: "Taj je, čini se, o svemu promislio." Rodio se u Abderi (danas Adra u Trakiji) oko 460. god, a umro je 370. god. pr. Kr. Bijaše veliki putnik hodočasnik. Putovao je u Perziju, Arabiju, Egipat i Etiopiju, te obišao svoju državu Grčku. Na putovanjima je puno naučio jer se susretao s mnogim ljudima i mišljenjima. O tome je pisao svoje puto-pise. Nas ovdje u prvom redu zanima ono što je rekao o obitelji i odgoju, da bismo to mogli primijeniti i ugraditi u svoje odgojne postavke.

Kao prvi i najvažniji njegov domišljaj jest taj da je zadaća odgoja i odgajanja *oblikovanje značaja* ili *karaktera* svakog čovjeka, o čemu je govorio i Konfucije te se na taj način podudaraju ili još bolje rečeno dopunjuju, a riječ je o mudracima dvaju različitih naroda, uljudbi i civilizacija.

Duhovno oblikovana osoba djeluje i na druge da se oblikuju, da uljepšaju svoju dušu i svoj duh, također svoje tijelo. Kad se to prenese na razinu obitelji, onda to znači, kako on veli: "Očeva čudorednost je naj-snažnija pouka djeci." Otac i majka svojim čudorednim životom, bez puno riječi i govora, najviše djeluju na čudorednost svoje djece, odnosno na njihov cjelokupni odgoj. Događa se također suprotno, tj. roditelji svojim nečudorednim životom snažno utječu na ponašanje svoje djece, u negativnom smislu. Oni prvi kvare, opterećuju i zamućuju njihovu dušu. Ima i iznimaka kad se djeca izdignu iznad ponašanja svojih roditelja, ali u tom slučaju na njih su utjecali neki drugi odgojni čimbenici i sadržaji izvan kruga obitelji. Svakako, da bi se izbjeglo loše odgajanje, potreban je čudoredni život roditelja u njihovoj obiteljskoj zajednici i društvu uopće, odnosno oblikovanje značaja vlastite osobnosti što će zacijelo utjecati na oblikovanje značaja njihove djece i životne sredine. "Kome je značaj dobro uređen, tome je i život sređen", veli Demokrit.

Ako bismo uistinu nastavili razmišljanje o ovim Demokritovim i Konfucijevim stavovima o odgoju značajeva roditelja samih, a potom i njihove djece, onda bismo čvrsto ustanovili da je to tako i jedino tako, te da se u tom pravcu treba usmjeriti ne samo pojedinac nego i cijela društvena zajednica, pa i Crkva. Iz takvih obiteljskih odnosa mogu se očekivati ogromni učinci za obitelj i zajednicu. Odgoj značaja ili karaktera ide pravcem darivanja u ljubavi i žrtvovanja za druge, a ne u smislu slobodine ili zloupotrebe slobode življenja. Roditelji koji spoznaju da treba za svoju djecu žrtvovati sve, i vrijeme i novac, i ljubav i slobodu itd. oni koriste

društvenoj zajednici jer će im zacijelo dati zdrave ličnosti koje će moći preuzeti odgovornosti i brojne uloge u društvu. To i jest cilj odgoja. Sve suprotno tome znak je slabosti i udobnosti roditelja, a toga, nažalost, ima puno više nego onoga pozitivnoga, ili ima ga u dobroj mjeri s čime se ne slaže društvo, niti itko tko ozbiljno misli o budućnosti zajednice i pojedinca. Društvo je zbroj pojedinaca ili zbroj obitelji i može napredovati samo ako su joj zdravi članovi, integrirani u zrele ličnosti. Društvene ustanove mogu obavljati odgovarajuće odgojne uloge ali ipak do jedne granice, a najbolje je kad društvo obavlja nadogradnju, a ne kad mora graditi ličnosti i osobnosti ispočetka. Teško je, drugim riječima rečeno, nadoknađivanje promašenog ili nepostojećeg obiteljskog odgoja.

Ima još jedna Demokritova misao koja rečeno dobrano potvrđuje i osmišljava, a glasi: "I ako si sam, ne reci i ne učini ništa rđavo. Uči stidjeti se mnogo više od sebe samoga nego od drugih." To je, dakle, put odgajanja samoga sebe za sebe i za društvo. Ne valja imati prema njegovoj nauci dvostruko lice ili dvostruko ćudoređe: jedno za život sa samim sobom, a drugo za život s drugima. Sebe se treba najviše stidjeti, tj. sebe "velikoga", a potom će se roditelji praviti odnosi prema drugima koji su "isti". Zašto je ljudsko ponašanje dvolično? Možda, kako on kaže, "strah uzrokuje dodvoravanje". Stoga je nužan odgoj pomoću kojeg se, vježbanjem i učenjem, preoblikuje narav. To se najbolje može ostvariti na razini obitelji. "Narav i odgoj", veli Demokrit, "vrlo su nalik jedno na drugo: jer i odgoj preobražava čovjeka, a preobražavajući ga stvara drugu narav." Ta "druga narav" trebala bi resiti novog čovjeka, odgojenog čovjeka koji ne bi patio od straha pred sobom i pred drugima, a to je odgajanje značajeva u obiteljima i izvan njih.

Dalje, veli Demokrit, da je lakoumnost "najgora od svih zala". Ako roditelji i odgajatelji pouče mladež u lakoumnosti i njoj sličnim oblicima ponašanja, onda će se u njima razviti "požude iz kojih nastaje nevaljalstvo". Ova se misao danas mora vrlo dobro razmotriti pod vidom života mladih ljudi, kako u obiteljskom ozračju tako i društvenom okružju, da bi postala misao voditeljica u novi odgoj za zrelost, jer "stalno drugovanje sa zlima povećava sklonost za zlo", veli Demokrit.

Odgajanje je umijeće koje proizlazi iz čvrstih značajeva. U odgoju, prema Demokritovu mišljenju, ne možemo se služiti *zakonom* i *silom*, nego *poticajima* i *uvjeravanjima*. Također način odgajanja pomoću brbljanja i prigovaranja nije dobar. Ovo samo može odvesti u svađe i sukobe. Umjesto zrelih i odgovornih osoba odgojem se dobiju protivnici i nezadovoljnici. Demokrit doslovce kaže: "Odgajanje djece je nesigurna stvar jer je polučeni uspjeh pun borbe i brige, a neuspjeh bolniji od ijedne druge boli." Međutim, "moguće je odgajati djecu da ne potrošiš puno od imovine svoje, pa da potom podigneš zid i branu oko njihova imetka i njihov samih", dodaje Demokrit.

Očito je, i Demokrit naglašava da je odgoj "pun borbe i brige". Toga se nije moguće osloboditi. Borba i briga prate roditelje u njihovom odgajanju djece, ali nakon toga zacijelo uslijedit će radost i sigurnost za roditelje, djecu i društvenu zajednicu u kojoj će djeca, odnosno odgojene i zrele osobe, djelovati. Roditelji i uopće odgajatelji doživjet će bol i brigu ako se ne trude, a ako se trude u odgoju, onda će kroz bol i brigu doživjeti radost, odnosno "**blaženstvo**" življenja u sebi i svojim odgajanicima. A to je najveće bogatstvo i najtrajnija plaća! Postizanje blaženstva je krajnji cilj odgoja i samoodgoja. Ono se sastoji u "društvenoj vedrini" i "zadovoljstvu" koje mora biti "plemenito", uči nas Demokrit.

Dakle, obitelj je najprikladnija zajednica za odgoj značajeva koji će moći s lakoćom preuzeti dužnosti i odgovornosti društvenog života, što je

opet od velike koristi za njih osobno i njihovu obitelj. Značaj se može nadograđivati u drugim izvanobiteljskim oblikovnim ustanovama, ali je u obitelji polazište. Nadoknade su mučne i teške.

Samospoznaja kao uvjet života u obitelji i društvu

Ovo je vrlo važno pitanje. O njemu su razmišljali brojni mudraci drevne Kine, Indije, Egipta, Grčke, kao i mnogi učeni ljudi tijekom ljudske povijesti primjereno vremenu i misaonoj zaokupljenosti u tom vremenu. O tome se i danas uvelike razmišlja i čini se da je jedno od najdražih, a vrlo teških pitanja na koje se odgovara s puno pažnje i ljubavi. Spoznati samoga sebe je čežnja čovjekovog duha, uma i srca. Samospoznaja je preduvjet odgoja u obitelji i polet za život u društvu. I ne samo to!

Međutim, kako se možemo spoznati? Koji je put samospoznaje ili uvida u vlastiti život, u vlastiti bitak? Da li se čovjek može odnositi prema sebi, na razini spoznaje, kao prema svijetu izvan sebe, kao prema objektima koji stoje njemu nasuprot? Koji su plodovi samospoznaje? Na sva ova pitanja valja odgovoriti u ovom dijelu radnje, a odgovorit će nam najbolje poznati grčki filozof Sokrat, koji se nije dao zvati filozofom nego samo Sokratom.

Sokrat - velika duša Atene ili vjetar s atenskog areopaga - rođen je 469. a umro 399. godine pr. Kr. Živio je i djelovao u Ateni. Mudrosna zrnca njegova učenja pronalazimo u djelima Platona i Ksenofonta. Njemu nije bilo toliko bitno zapisivanje onoga što je učio, nego samo učenje, koje je utiskivao u dušu svojih sunarodnjaka kao veliki mudrac i pedagog. Mladeži je najviše prenosio svoja mudrosna iskustva i razmišljanja jer ih je volio. Njih je želio odgojiti u zdravom rasuđivanju svega postojećega i svega dolazećega. Zbog nauka upućenog njima, kojeg se nije htio odreći pod cijenu vlastitog života, ispio je čašu otrova pred atenskim sudom.

Sokratova majka bijaše primalja, koja je pomagala ženama prilikom porađanja djece. On je na temelju toga uvidio, zaključio i odlučio pomagati ljudima, posebice mladima, radati misli za pravi oblik života. Sam je o svemu mislio, pa je i druge učio misliti o svemu. Na taj način postaje odgajateljem mladeži i uopće ljudi koji se žele vladati razumno. On nije nametao svoje misli i ideje, nego se trudio radati u njima misli, dovodio ih je u stanje razmišljanja. Pomagao im je u sazrijevanju osobnosti.

Smatra Sokrat da je polazište odgoja samospoznaja vlastitog bića ili zrenje u vlastitu nutrinu koju resi savjest. Savjest je mjerilo ponašanja, ali prava savjest, odnosno savjest pravilno oblikovana. Sve se utkiva u čovjekovu dušu. Savjest je u tom slučaju kao bdjenik koji čuva čovjeka od neporočnih djela u odnosu prema sebi, drugima, svijetu i Bogu.

Ovaj mudrac je učio da je važnije upoznati sebe nego svijet oko sebe. Kakva korist od spoznaje svijeta i svemira, ako sebe ne znamo, ako svoj život ne uredimo prema čudorednim načelima. To je Sokratova etika koja se dobrano i danas može primjenjivati.

Roditelji i odgajatelji bi trebali upućivati odgajanike na savjest, koja je činjenica u njihovom životu. Pravilno oblikovana savjest donijet će čovjeku miran i plodonosan život. Samospoznaja i vladanje po načelima etike može čovjeku pripomoći u oblikovanju vlastitog i obiteljskog života.

Glasovi Platona iz atenskog vrta - jeka prve Akademije

Platon (427-347) je veliki mudrac čije su ideje utjecale na brojne filozofske škole tijekom povijesti, pa i danas se čuje njegov glas iz atenskog vrta koji je bio posvećen mitskom junaku Akademu, te se prema tome i danas nazivaju neke ustanove akademijama. On nam ne može baš puno pripomoći u ovom pitanju odgoja u obitelji, jer je imao drukčije poglede koji jedva da su se igdje mogli primijeniti, pa čak ni u njegovoj državi Grčkoj.

No, Platon je razvio jednu metodu koja se naziva *dijalektikom*, a sastoji se u postavljanju pitanja i odgovora na njih. Sva je svoja djela napisao na načelima dijaloga. Time je on postao učiteljem dijaloga. Dijalog se mora voditi mudro, strpljivo, s pomnjom i ljubavlju prema istini. Upravo dijalektika i dijalog mogu pomoći obiteljskom odgoju.

Platon je veliki idealist, tj. učio je da postoje vječne ideje u carstvu ideja, koje su paradigme postojećih materijalnih bića ili realizirane ideje u konkretnim bićima. Tako je i čovjek odraz vječne ideje čovjeka iz carstva ideja. Njegova metoda je deduktivna i aprioristička, za razliku od Aristotela koji polazi od konkretnog svijeta k nadsvijetu i služi se metodom indukcije i aposteriornosti. Platon želi u ljudima probuditi sjećanje na vječne ideje. Iz tog sjećanja rađaju se stavovi za konkretna ponašanja kad je riječ o etici. Ideje su apsolutno *lijepo* i *dobre*, te i čovjekovo ponašanje mora biti sukladno tome, tj. lijepo i dobro (*kalos* i *agathos* = *kalokagathia*).

O odgoju je izrekao svoje mišljenje u *Državi*. Država mora imati središnje zakone i uredbe te odgojene ljude. Obitelj u njegovoj državi nije imala mjesta. Djecu bi majke i očevi rađali, ali ih ne bi odgajali. Odgojnu ulogu vršile bi za to posebno obučene osobe. "Oblasti će, dakle, mislim, djecu *dobrih* uzeti i odnijeti u othranilišta k hraniteljicama, koje stanuju odjelito u nekom dijelu države; a djecu *gorih*, i ako se drugima rodi koje *kljasto* dijete, sakrit će na tajno i skrovito mjesto, kako već treba" - piše Platon. Teško je prihvatiti činjenicu da veliki mislilac ovako piše. Međutim, on je bio zarobljen vremenom i političkim stremljenjem u to doba, i očito nije se mogao izdići iznad toga. Time je dakako upao u protuslovlje sa svojim idealizmom. Naime, ako su ideje vječne, lijepo i dobro, onda nema "boljih" i "gorih" roditelja (trebali bi biti svi lijepi i dobri i vječni), a i stav prema kljastoj djeci trebao bi biti u duhu idealizma. Bez obzira na ove pogrešne stavove, izrečene njegove ideje o lijepome i dobrome kao idealu, te dijalog kao umijeće saobraćanja možemo prihvatiti i u praksi sprovoditi, a posebice u obiteljima. Naime, u obiteljima je vrlo opasna *svađa* jer se može negativno odraziti na dušu djeteta, a pravi dijalog je poticaj na izgradnju, na rast i sazrijevanje, na ljubav i dobrotu.

Naše akademije, posebice pedagoške i njima slične, razvijaju učenje o istinskoj državi, obitelji i odgoju. U njima se čuje glas Platona kao i brojnih drugih teoretičara o tim pitanjima, ali u svijest se pretače kroz *filtere kritike*. I Aristotel nije prihvatio sve Platonovo učenje što svjedoči sačuvana njegova izreka: "Platon je prijatelj, ali je veća prijateljica istina." I za nas to trebalo bi biti smjerokazom. Ne, ni Aristotel nas baš u svemu neće zadovoljiti, pa možemo reći: I Platon i Aristotel su prijatelji, ali je veća prijateljica istina!

Veliki Stagiranin i njegova peripatetička škola

Aristotel se smatra najvećim filozofom ne samo Grčke nego i uopće. Živio je u robovlasničkom dobu, pa kad je riječ o odgoju onda razvrstava ljude na *slobodne* i *robove*, a također poslove koje obavljaju slobodnjaci i poslove robova. "Ali je, isto tako, jasno da omladina ne treba učiti sve korisne stvari, jer postoji razlika između poslova slobodnih ljudi i ropskih poslova i da treba sudjelovati u takvim korisnim poslovima koji je neće ponižavati. Ponižavajućim poslom, vještinom i znanjem treba smatrati sve ono što tijelo, dušu ili duh slobodnih ljudi čini nesposobnim za primjenu vrline i za djelovanje u suglasnosti s vrlinom. Stoga takve vještine koje tijelo čine gorim nazivamo niskima. Tu spada i najamni rad jer ne daje duhu slobodu i čini ga niskim. - Slobodan se čovjek može, do izvjesne mjere baviti slobodnim naukama, ali neprekidno bavljenje njima, da bi se postiglo savršenstvo, donosi sa sobom već spomenutu štetu. Postoji velika razlika u tome zbog čega netko nešto radi ili uči. Slobodan čovjek može to

činiti zbog sebe sama, zbog prijatelja ili zbog vrlina, ali ako to isto čini zbog drugih razloga, onda često može tako činiti da postupa kao tat ili rob.”

Aristotel se rodio u Stagiri 384. god. a umro je 322. god. pr. Kr. Osnovao je školu, koja je nazvana “peripatetičkom” zbog toga što je predavanja i dispute imao pred učenicima šetajući se. Napisao je brojna filozofska djela, a djelo o odgoju nije sačuvano. Međutim, ima misli o odgoju u djelu *Politika*, a za širu raspravu valjalo bi posegnuti i za njegovim etičkim spisima: *Eudemova etika* i *Nikomahova etika*.

On daje brojne upute o odgoju djece i mladeži. Smatra da postoje dva velika razdoblja u kojima bi trebao odgoj igrati važnu ulogu, a to je razdoblje od rođenja do sedme godine i od sedme do dvadeset i prve. U tim razdobljima dijete bi trebalo svladati sve vještine tijela i duha kako bi moglo postati zrelo za život u državi. Odgoj je nadalje, prema njegovom učenju, stvar upravitelja države i zakonodavaca, i nije stvar pojedinca: “Kako svaka država ima jedan cilj, jasno je da i odgoj mora biti jedinstven i isti za sve i da to treba biti briga države, a ne pojedinca. Danas se svatko brine o svojoj djeci, svatko daje djetetu onakvo obrazovanje kakvo on hoće. Međutim, zajednički zadaci moraju se zajednički izvršavati.” Obitelj bi trebala dijete odgajati do sedme godine, a potom stvar preuzima država sa svim svojim obrazovnim i odgojnim ustanovama.

Dakako, ovo je u najkraćim crtama njegovo učenje o ovom pitanju koje se u nečem može primijeniti, ali svakako Aristotel bi bio veći u ovom pogledu da se mogao vinuti iznad robovlasničkih orisa. Ponekad se doima da se i izdiže, ali ipak ostaje u njegovim okvirima. Zacijelo, ovim se ne može Aristotel najbolje predstaviti kao filozof koji brojnim svojim postavkama živi i danas, posebice na području čiste filozofije, logike, ontologije, kozmologije, teodiceje i sl.

Biblija i odgoj članova obitelji

Cjelokupna starozavjetna objava usmjerena je čovjeku, njegovoj sreći u ovom i budućem životu. Sam se Bog predstavlja kao odgajatelj naroda (izabranog naroda Izraelaca). On ga na različite načine iskušava, da bi kroz sve kušnje života doživio rast i zrelost koja je potrebna svakom pojedincu i cijelom narodu. Dva velika sužanjstva Izraelaca jesu *Božja pedagogija*. U tim kriznim trenucima naroda milosrdni Bog šalje svoje proroke koji mu pomažu saopćavanjem njegovih poruka. Primjerice, Bog preko Mojsija saopćava svom voljenom narodu *Deset zapovijedi* kojih se svatko treba držati da bi ostvario sebe, da bi se odgojio za život u zajednici. Tako Božje zapovijedi ili Zakoni postaju načela odgoja pojedinca, obitelji i naroda. Svaki Izraelac morao je znati napamet *Deset zapovijedi*. Otac je imao zadatak odgajati svoju djecu i ostale ukućane u duhu *Zapovijedi*. Time je on vršio “svetu dužnost”. Obiteljski odgoj imao je veliku prednost pred ostalim oblicima odgoja.

Židovska obitelj je *molitvu* smatrala osnovnim izvorom nadahnuća za život u Bogu, a potom za život u obitelji i zajednici, koji se uspostavljao po Zapovijedima. Stoga su redovno molili: ujutro, upodne i uvečer. Bijaše to zajednička obiteljska molitva, kao pedagoško sredstvo. Osim zajedničke molitve obavljali su članovi obitelji i svoju osobnu molitvu.

Vrlo je važno i ovo naglasiti: Otac je prigodom pojedinih blagdana imao jedan osobit molitveni obred u svojoj obitelji, a sastojao se u *sjećanju* svih nevolja kroz koje je prošao njegov narod i načina Božjeg zahvata da mu pomogne, da ga spasi, izvede u slobodu, odnosno dovede u zemlju obećanja - zemlju kojom teče "med i mlijeko". Otac bi na pitanje sina "što mi to slavimo?", odgovarao sjećanjem svih događaja. Svi bi pažljivo slušali očevu katehezu i tako bi se nadahnjivali za osobni život, obiteljski i narodni. To bi bila razina obiteljskih proslava. Osim toga, postojale su i narodne proslave u Jeruzalemu. Obitelji bi tada hodočastile u "sveti grad", gdje bi se opet događalo sjećanje, molitva, pjevanje psalama i prinošenje žrtava. Sve je to bio odgojni razraštaj pojedinca za vjerski i narodnosni život.

Starozavjetni proroci (Izaija, Jeremija, Zaharija i dr.) su, poput mudraca u drugim narodima, priopćivali načine i načela odgoja, kako osobnoga tako i zajedničkoga. Uz proroke su postojali i mudraci koji su izrekli brojne gnome, izreke, sentencije o odgoju i obitelji. Poznate su Sirahove izreke, zatim Propovjednikove i dr. Njih je narod rado slušao i slijedio. Isus i odgoj je uistinu tema za sebe.

Židovska obitelj išla je za tim da bude što brojnija djecom. One obitelji koje su bile manje brojne ili roditelji koji nisu mogli imati djece smatrali su se prokletima od Boga. Djeca su bila najveće njihovo blago, a najveća radost se sastojala u tome da se djeci prenesu Zapovijedi (Dekalog) i da im se usađuju u dušu velika Božja djela (*magnalia Dei*).

Crkva, obitelj i odgoj

Crkva je tijekom svoje povijesti razvijala odgojni sustav koji se prvenstveno temeljio na zasadama teologije Starog i Novog zavjeta, Crkvenog učiteljstva, teoloških, moralnih i pedagoških promišljanja, koristeći pri tome sva dostignuća filozofije i psihologije kao i ostalih znanosti o čovjeku. Znanstveni učinci su u tom smislu veoma veliki i zadivljujući. Ulaziti u sve to pozamašan je posao. Radije ću ostati pri nekim uopćenim postavkama, kojima želim pokazati snagu i brigu Crkve za odgoj i obitelj.

Katolička Crkva ima temeljnu zadaću naviještati riječ Božju svim ljudima dobre volje. Ona se koristi svim sredstvima naviještanja sukladno povijesnom trenutku razvoja i sveukupne zaokupljenosti ljudi. Njoj je također stalo do toga da navještajem i odgojem zahvati sve uzraste vjernika, sva razvojna razdoblja čovjeka, tj. od rođenja do školske dobi, te od školske dobi do konca života. Podjele životnih dobi su raznovrsne i u određenim znanostima imaju svoje značenje. Za Crkvu su to važna pitanja o kojima se neprestance brine s ciljem boljitka pojedinca i cijele zajednice, u konačnom cilju spasenja svih svojih članova.

Unutar Crkve postoje različite organizacije i ustanove kojima je prvotna svrha skrb za obitelj i odgoj. Za takav rad ima osposobljeno osoblje, razrađene metode i načela, te svojevrсна pomagala. Odgojni učinak ovisio je o povijesnom trenutku i životnosti kršćana. Sada je Crkva također u stanju svestranog rada na tom području što bi trebalo doprinijeti boljitku pojedinca, obitelji i zajednice. Da bi u tom smislu bila plodotvorna, potrebno je svima odgovornima posvijestiti neke povijesne vidove i iskustva, sadašnji trenutak i buduće smjerokaze.

Jedan od prevažnih zadataka Crkve u suvremenom trenutku vezan je za katehizaciju koja traži temeljito prestrukturiranje. Poklad vjere je isti, ali

se traže novi načini izričaja, traži se novo naglašavanje sukladno potrebama suvremenog čovjeka. Evanđeoska poruka je uvijek predvodnica vremena, ali njezini izričatelji i svjedoci mogu kasniti za vremenom. Da se ne bi to dogodilo, potrebno je svestrano i svekoliko premišljanje. Da bi se evanđelje izreklo, valja znati predaju, sadašnju izričajnu datost i budući izraz. Potrebno je, jasno rečeno, poznavanje znakovlja svih misaonih sustava. U tom smislu treba znati i jezik kojim se potiče obitelj i odgoj na sveukupni boljitak.

Ima li Crkva svoju nauku o obitelji i odgoju? - Smatram da je pozvana proučavati sve sustave u ljudskoj zajednici i izvlačiti ono što pronade kao pozitivno, kao odraz teoloških zasada Biblije. U tom sveobuhvatnom tražanju nalazi svoje formulacije u svezi s odgojem i obitelji, a dakako da o tome ima i značenjska čvorišta vlastita sebi samoj.

Zaključne misli

Ukratko smo vidjeli što je odgoj, te smo ga odredili kao umijeće. Potom smo spoznali kako su pitanju obiteljskog i društvenog odgoja pristupali pojedini drevni mudraci: Konfucije, Demokrit, Sokrat, Platon i Aristotel, te kako na neka od tih pitanja gleda Biblija i što je zadaća Crkve. Sve je to prikazano u kratkim orisima. No, ipak se daje nazrijeti slika shvaćanja tog

pitanja, koja se u mnogim postavkama može i danas primjenjivati u promijenjenim društveno-političkim prilikama našeg društva, koje posebnu brigu zauzima prema obitelji i obiteljskom odgoju. Naše je društvo svjesno činjenice da će biti zdravo ako ima zdrave obitelji, odnosno ako obitelji izaraju zdrav odgoj svoje djece i ostalih članova. Mnogi se stavovi ne mogu primjenjivati, to je i ovdje naglašeno, a mnogi mogu. Svim pozitivnim iskustvima treba se koristiti za rast naših obitelji, odnosno za rast i napredak društva u cjelini, a dakako i Crkve.

Sada bih samo ukratko izvukao osnovne postavke vezane za obitelj i odgoj u konkretnim uvjetima sadašnjeg povijesnog trenutka kod nas, koje su učinak ovog razmišljanja.

- Obitelj ima prvotnu odgojnu zadaću svojih članova za sebe, za društvo i Crkvu;
- Škola i ostale odgojne ustanove društva vrše nadogradnju odgoja djece, mladih i ostalih članova;
- Obiteljska zajednica je najprikladnija zajednica za razvoj ljubavi, slobode, rada, reda i sličnih vrлина i vrednota;
- Zdrav obiteljski duh odražava se i na društvo koje postaje zdravo, a ako je zdravo društvo bit će zdrava i Crkva;
- Otac i majka imaju nenadomjestivu zadaću odgoja djece i stoga su pozvani na odgoj koji je umijeće - odgojiti zreлу ličnost za društveni život uistinu je umijeće;
- U obiteljima se djeca upućuju i na samoodgoj, što će se kasnije nastaviti i kroz ostale društvene i crkvene odgojne ustanove;
- Roditeljski odgoj mora biti prožet ljubavlju, tada je pravi i ne treba se bojati neuspjeha;
- U obiteljima se stvaraju značajevi, koje društvo sa svojim pedagoškim postupcima učvršćuje;
- Njegovanje osobnog života odražava se i na obiteljski i društveni život;
- Samospoznaja koja otpočinje u obiteljskom ozračju nastavlja se u društvenom okružju;
- Dijalog ili razgovor je umijeće koji se treba primijeniti u saobraćanju između roditelja i djece, te se ta vrednota prenosi i na društveni život;
- U našem društvu svi imaju ista prava i dužnosti, nitko nije zapostavljen, niti odbačen zbog bilo koje tjelesne mane ili nedostatka. Prema svima postoje ispravni odgojni stavovi primjereni dobi, spolu i sl.;
- Čudoređe izraženo u obliku zakonskih normi ima svoj doprinos odgoju za samoostvarenje zrelih ličnosti u obitelji, društvu i Crkvi.

Time su istaknute barem bitne postavke, načini i načela po kojima se može obavljati odgojna zadaća. No, još jednom naglašavam da se odgajatelj rađa, ali nije isključeno da može i postati ako se dobro pedagoški obrazuje i odgoji! Za sve to navedene su brojne potvrde, a zacijelo ima ih još!